

LATINSKI JEZIK ŠIMUNA KOŽIČIĆA BENJE

BRANIMIR GLAVIČIĆ

Uvod

Zadranin Šimun Kožičić Benja,¹ koji je poznatiji kao pisac hrvatskoga jezičnog izraza,² osigurao je sebi časno mjesto i među hrvatskim latinistima svojim dvama latinskim govorima, od kojih je prvi, znatno duži, održao na Lateranskom koncilu,³ a drugi pred papom Leonom X⁴. Sadržaj tih govora trebalo bi da je već dovoljno poznat⁵ — izložio je teško stanje u kojem se našla Hrvatska u posljednjih dvadesetak godina nakon Krbavske bitke zbog sve češćih provala Turaka u naše krajeve, napose u Dalmaciju, pa upravo potresnim riječima, no muški i dostojanstveno, moli i zahtijeva vojničku pomoć katoličke Evrope za što efikasniju borbu protiv Turaka, a uz to traži i novčana sredstva za otkup nedavno zarobljena našega pučanstva, žena i djece.⁶ Tim se govorima Kožičić pridružio

¹ Živio od oko 1460. do 1536, bio kanonik u Zadru, a kasnije biskup modruški i senjski; osnivač riječke glagoljske tiskare.

² U riječkoj tiskari objavio *Oficij blažene Marije devi* (1530) i *Misal hrvatski* (1531) te prijevod jedne opće povijesti pod naslovom *Od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* (1531).

³ *Oratio in sexta Lateranensis concilii sessione quinto Kalendas Maias habita MDXIII*, s. 1. et a. (Naslov nad samim tekstom glasi nešto drugačije: *Oratio per S. Begnium, episcopum Modrusiensem in sexta sessione Lateranensis synodi habita*).

⁴ *De Coruatiæ desolatione. Oratio ad Leonem X, Pont. Max. Non. Novembris habita MDXVI*.

⁵ Usp. F. Račkí, »Život Šimuna Kožičića-Begne, biskupa modruškog i pisca«, *Zagrebački katolički list*, 1861 (gdje je preveden jedan dio prvoga govora) i V. Gorlan u ediciji *Hrvatski latinisti I* (»Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 2), Zagreb, Matica hrvatska — Zora, 1969, str. 505 (gdje je preveden znatniji dio drugoga govora).

⁶ Kao izvještaj iz prve ruke, ti bi govori zavrijedili da se ponovno tiskaju i u cijelosti prevedu, jer zbog svoje poučnosti predstavljaju prvorazredno povijesno štivo.

plejadi naših uglednih ljudi, crkvenih dostojanstvenika i svjetovnjaka, koji su diljem Evrope, na raznim forumima i u raznim prilikama, na početku šesnaestoga stoljeća u nizu latinskih govora i poslanica molili isto — hitnu pomoć u borbi protiv Turaka.⁷

Ovdje ćemo se pozabaviti drugom, formalnom stranom Kožičićevih govora, tj. raznim vidovima njegova latinskog jezika, pa ćemo ogledati kakav je on u odnosu na klasičnu normu, koja je bila osnovicom i humanističkoga latiniteta. I odmah možemo reći da se Kožičić pred uglednim skupom nije osramotio, naprotiv, njegov je jezik, kako će pokazati naša analiza, bio na solidnoj visini latinskoga književnog izraza njegova vremena.

Ovo je prvi pokušaj da se iscrpnije i cjelovitije prikaže jezik jednoga našeg latinista⁸, pa sam za tu svrhu u posebnim odjeljcima obradio — koliko to opseg ovakva priloga dopušta — njegov pravopis i fonetiku, morfologiju, sintaksu, stilistiku s retorikom, leksik i frazeologiju.

Pravopis i fonetika

Latinski se pravopis, kakav nalazimo u tiskanim Kožičićevim govorima,⁹ znatno razlikuje, u mnogim pojedinostima, od klasičnoga načina pisanja. Ima u njemu dosta pogrešaka, nedosljednosti i nedostataka svake vrste. No s time u vezi, valja odmah napomenuti da takve nedostatke nije moguće listom upisati u grijeh samom Kožičiću, jer oni su tipični ne samo za njega nego i za njegovo doba, a velikim dijelom i za neolatske pisce uopće. Riječ je naime, u najvećem broju slučajeva, o pogrešnim grafijama koje su stoljetnom uporabom izborile sebi građansko pravo, pa su ih pisci onoga vremena, bez obzira na svoju obrazovanost i solidno poznavanje klasičnoga latinskog jezika, svjesno preuzimali u svoja djela ne trudeći se mnogo da ih zamijene pravilnima. To valja svakako imati na umu, da ne bismo, imajući pred očima samo klasičnu normu, stvorili naprečac krivi sud o Kožičićevoj kulturi pisanja, jer se tada i u krupnijim pitanjima (na primjer, kod citiranja) mnogo manje pazilo na akribičnost negoli danas, kad nam nepridržavanje pravopisnih normi služi kao kriterij za ocjenjivanje osnovne piščeve

⁷ Usp. M. K o m b o l, *Povijest hrvatske književnosti do Preporoda*, Zagreb, Matica hrvatska, 1961², str. 75.

⁸ Kraće napomene o jeziku pojedinih naših latinista v. u ediciji JAZU: *Hrvatski latinisti* (dosad izašlo sedam knjiga).

⁹ Kako nam se nije sačuvao Kožičićev autograf, to nije moguće reći nisu li nekj pravopisni nedostaci prije izdavačevi negoli Kožičićevi, kao što su to neke očite tiskarske greške.

pismenosti.¹⁰ U tome pogledu Kožičić nije bio izuzetak u svome vremenu: njegov pravopis nije u biti ni bolji ni lošiji od književno poznatijih i afirmiranih njegovih suvremenika.¹¹

Evo sada redom tih nedostataka i drugih osobitosti Kožičićeva pravopisa, za koje donosim po nekoliko primjera:

- Kožičić je nesiguran i nedosljedan u pisanju diftonga *oe* i *ae*: tako *oe* nalazimo umjesto *ae*, npr. *coelum* I,¹² a isti mu diftong zamjenjuje kadšto i dugo, pa i kratko *e*, npr. *foelix*, *foemina* I; *moereatur* P; tako isto nalazimo i *ae* umjesto dugoga ili kratkoga *e*, npr. *caeteri* I i II, *supraemus*, *accaepimus* I (ali pravilno: *accepisti* II), *excaeperunt* P, *caenare* I; *oppraessionibus*, *appaehende*, *praecium* I, i obratno: *e* stoji umjesto *ae*, npr. *pene*, *Nicea*, *Grecia* I, *estimaverit* II;¹³
- pogrešno piše *y* umjesto *i*, npr. *desyderium*, *desyderabilis*, *Epyri* I, *lachrymae* II, i obratno: *i* mjesto *y*: *girus* I;
- više puta piše nepotrebno aspiraciju, naime *ch* umjesto *c*, *ph* umjesto *p*, *th* umjesto *t*, npr. *charitas* I i P, *sepulchrum* I, *lachrymae* I i II, *gryphi* II, *authoritas* I ili *Haetruria* I (mj. *Etr-*); ili pak ispušta aspiraciju gdje je ona opravdana, npr. *scisma*, *scismaticus* I (mj. *sch-*, kako stoji pravilno u II), a kadšto istu riječ piše s aspiracijom i bez nje: *Turchos* II, *Turcos* I;
- koji put, naprotiv, piše *ph* umjesto *f*: *prophanantur* I, *triphariam* II;
- nesigurnost se očituje i u povremenom pisanju *-ci-* umjesto *-ti-* i obratno: *concio* I i P, *preciosus* II; *internitio* I;
- konsonantske skupine *-xst-*, *-xsp-* i *-xs-* pojednostavnjuje izbacujući *s*: *extitit* I i II, *extinguere* I i II, *extirpare* I, *expectare* I i II, *exolvere* II, *exurgere* I¹⁴;
- jednom umjesto *-ct-* piše samo *-t-*, ali s aspiracijom: *authoritas* I (drugdje pravilno: *auctoritas* II);

¹⁰ Svagdje, ipak, neće biti posrijedi samo nonšalantnost u tim pitanjima, nego je negdje uzrokom pogrešnih grafija, najvjerojatnije, nedovoljno poznavanje grčkoga jezika, koji su samo rijetki humanisti poznavali podjednako dobro kao latinski, ili pak nepoznavanje etimologije, koja se znanstveno razvila tek u novije doba.

¹¹ Ovdje u prvom redu pomišljam na našega Marka Marulića i Jakova Bunića.

¹² Kako u dosad jedinom izdanju Kožičićevih govora tekst nije paginiran ni podijeljen na poglavlja, to sam prisiljen upotrijebiti sljedeće oznake: I se odnosi na primjere iz prvoga, a II na primjere iz drugoga govora, dok sa P označujem primjere iz pisma Bernardinu Frankopanu.

¹³ U nastavku javlja se *e* umjesto *ae* samo izuzetno: *sue commendationis* P.

¹⁴ Drugo je *exurgere*, no tako isto nalazimo i u Marulića.

B. GLAVIČIĆ

- katkada piše udvostručeni konsonant umjesto jednoga, i obratno: *millia* I i II, *religio* I i II; *quatuor* I;¹⁵
- nedovoljno poznavanje etimologije ili pak grčkoga jezika vjerojatno je bilo uzrokom sljedećih pogrešnih grafija: *suppellez* II mj. *supellez* i *Calixtus* I mj. *Callistus*;
- po ustaljenom običaju svoga vremena, Kožičić svagdje bilježi u-konsonant kao *u*, npr. *seruauimus*, *uultis*, *uirgines*, *Coruatia* II (kod velikog slova vokalsko i konsonantsko *u* piše također jednako: *V*, npr. *Vngaria*, *Valacchi* I);
- u izvedenicama od participijske osnove glagola *loquor* i *sequor* piše *-quu-* umjesto *-cu-*, npr. *loquuturis*, *persequutionibus* I, *subsequutam* II;¹⁶
- piše *i*-konsonant u složenicama glagola *iacēre*: *obiiciunt* I (ali ima: *obice* I = *objice*);
- i u pisanju velikih slova pokazuje dosta nedosljednosti: opće imenice piše kadšto velikim slovom, npr. *Coelum*, *Cives*, *Annos* I, dapače u istom govoru nalazimo: *Oratio* i *oratio*, *Eccelesia* i *eccelesia*, *Equitum aut peditum* I;
- neke riječi, napose priloge, piše zajedno: *pauloante*, *paulopost*, *iamdiu*, *tandiu* I (ovo posljednje s asimilacijom po mjestu izgovora); *vigesimustertius* I, *praeseferat* P;
- nalazimo i dvostruke grafije u istom govoru: *nihil* i *nil* I;
- česta je asimilacija po mjestu izgovora (*-nqu-* umjesto *-mqu-*): *tanquam* I i II, *unquam*, *nunquam*, *nanque*, *utranque*, *quandiu* (pisano zajedno);
- *quidquid* asimilira u *quicquid* I;
- naprotiv, piše *inprimis* I mjesto *imprimis*;
- umjesto mnogo običnijeg oblika *Croatia* piše, s metatezom, *Coruatia*;¹⁷
- najzad, u nekim riječima nalazimo slabljenje kratkoga *e* u srednjem otvorenom slogu u kratko *i*: *validudo*, *negligens* I, *intelligendi* II.

Morfologija

Najmanje odstupanja od klasičnoga latiniteta nalazimo u neolatinskih pisaca na području imenskih i glagolskih oblika; tako i u Kožičića. Tu je moguće navesti samo nekoliko osobitosti:

¹⁵ Kao tiskarsku grešku uzimam *fere* I umjesto *ferre*, jer prilog *fere* Kožičić poznaje.

¹⁶ Marulić i Bunić dapače razlikuju *quum* i *cum*: prva im grafija služi za označavanje veznika, a druga za označavanje prijedloga *cum*.

¹⁷ Tako u naslovu i tekstu drugoga govora.

- stariji akuzativ *omneis* umjesto *omnes*, npr. *corruptelas omneis* I;
- stariji dativ-ablativ *quīs* mjesto *quībus* (koji pjesnici povremeno upotrebljavaju iz metričkih razloga; u Kožičića, koji je isključivo prozni pisac, takva upotreba nema pravoga opravdanja);¹⁸
- ablativ singulara komparativa na *-ī-* umjesto na *-ē-*, npr. *ex maiori parte* I, *de priori* (sc. *die*), *uberiori lachrymarum torrente* II (nastavak *-ī-* potječe iz srednjovjekovnog latinizata, a nalazimo ga češće i u drugih neolatskih pisaca);
- pjesnički genitiv *domorum* mj. *domuum*: *ingentes domorum moles* II;
- suprotno Maruliću u *Davidijadi*, a prema *Vulgati*, Kožičić ne sklanja hebrejska vlastita imena, npr. *radix David*, *de domo David*, *Leo de tribu Iuda* I, *filia Sion* II, a samo jednom ima dubletu *Ierusalem* (*indeclinabile*) I i *Ierosolimis* (*abl.*) II;
- rado upotrebljava kontrahirane oblike perfekta na *-vi*, što češće nalazimo i u njegova uzora Cicerona, npr. *tentasset*, *recuperasset* I, *nosti* P, *norit* (= *noverit*) I, *commemorasse*, *audisti* II;
- pored nastavka *-ērunt* za 3. l. ind. perfekta nalazimo povremeno i nastavak *ēre*, kojim su se pjesnici rado služili iz metričkih razloga,¹⁹ npr. *accidēre*, *suffecēre* I, *descendēre*, *prodiēre* II.

Sintaksa

Latinska sintaksa sa svojim specifičnim konstrukcijama, upotrebom konjunktiva u raznim vrstama zavisnih rečenica i, s time u vezi, nimalo jednostavnom primjenom pravila o slaganju vremena (tzv. *consecutio temporum*) bila je za mnoge neolatske pisce pravi kamen spoticanja. I najbolji među njima, koji su se osobito trudili da se pridržavaju klasičnih normi, učinili su tu više krupnijih promašaja. Od njih nije bio posve imun ni naš Kožičić. Ali, uzevši u cjelini, možemo ipak reći da je Kožičićevo poznavanje latinske sintakse bilo — za njegovo vrijeme — solidno, i on se tu, mnogo više

¹⁸ To napose vrijedi za sljedeći primjer gdje su u dvjema uzastopnim, gotovo identičnim rečenicama upotrijebljena oba ta oblika *promiscue*, vjerojatno varijacije radi: *O terque quaterque beati, quibus avita regna videre et patrias terras colere dabitur. Beatissimi vero, qui sub crucis signo et te imperatore oppetere continget.*

¹⁹ Inače, nastavak *-ēre*, kako je poznato, upotrebljava obično Salustije; Ciceron mnogo radije *-ērunt*.

nego u pitanjima pravopisa, disciplinirano podvrgavao klasičnim normama, slijedeći čak u nekim finesama svoj uzor — Cicerona. Da bismo se u to uvjerali, navest ću prvo dva primjera u kojima su neolatinski pisci često grijehili odstupajući u većoj ili manjoj mjeri od klasičnoga uzusa.

Prvo, Kožičić dosljedno upotrebljava konstrukciju akuzativa s infinitivom, i to dapače češće nego što bismo to očekivali s obzirom na njegovu načitanost crkvenim piscima i *Vulgatom* (što valja pretpostaviti imajući u vidu njegov nesvjetovni poziv i visok svećenički rang). Tako samo na dva mjesta nalazim u njegovu vrijeme čestu zamjenu za tu konstrukciju, naime, u jednom slučaju zavisnu izričnu rečenicu s veznikom *quod*, a u drugom s veznikom *quia*: *tu nosti quod non possumus* II, mj. *nos non posse*; *reminiscamini quia ego dixi vobis* II, mj. *me vobis dixisse*.

Drugo, u zavisnim upitnim rečenicama upotrebljava uvijek konjunktiv, i to po pravilu *consecutio temporum*, npr. *nosti ... quantum referat ... audiatur oratio an legatur* P; *quorum (sc. Frangepanum) qui domi claruerint, nemo est qui scire non possit* II; *quantae maiores eorum pietatis ... fuerint, non ab re erit pauca commemorasse* II.

Treba također dobro poznavati latinsku sintaksu, pa znati, na primjer, da dopusni veznik *licet* stoji samo s konjunktivom prezenta ili perfekta, kako ga pravilno upotrebljava Kožičić u sljedećem primjeru: *licet moniti ... sint, facere noluerunt* II.

Našu pažnju privlače i pogodbeni rečenični periodi s realnom apodozom i potencijalnom protazom (kakav kombinirani tip, u svakom slučaju rjeđi, nalazimo u poznatom primjeru iz Cicerona: *memoria minuitur, nisi eam exerceas*): *nam miserabiles conciones plus efficaciae obtinent, si res ipsae ... sine affectatis concinnis ... exhibeantur* P; *quid prodest aurum ... congerere, si congestum tanquam gryphi custodiamus* II.

Osim toga, Kožičić primjenjuje, u duhu latinskoga jezika, tzv. relativno nadovezivanje, tj. nova se rečenica, koja je u tijesnoj smisaonoj vezi s prethodnom, započinje u njega relativnom, a ne, kao u nas, pokaznom zamjenicom ili pridjevom, npr. *Quo auxilio ... Tartarorum rabiem repressit* II; *Quod si cui datum est ...* I; *Quarum (sc. calamitatum) causa ... multa concilia coacta esse legimus* I. No kod toga pokazuje on dobar ukus i mjeru, jer navedeni postupak ne primjenjuje iza već jednoga takvog povezivanja, npr. *Quid de Polonis (sc. dicam)? Quorum ita spectata est strenuitas ut ab armis ... nunquam respirent. Horum praesidio si careretis ...* I.

Slijedeći u gradnji rečenice svoj uzor — govornika Cicerona, za Kožičića su također karakteristični duži, skladno građeni periodi (nekoliko izrazitih primjera navodim dalje, u odjeljku o stilistici),

u kojima je sadržajna zavisnost jedne rečenice o drugoj izražena gramatički, tj. upotrebom, na primjer, kakva veznika. Drugim riječima, za njegove je govore u najvećoj mjeri karakteristična tzv. hipotaksa. Napominjem to iz razloga što bismo i ovdje mogli očekivati jači utjecaj biblijskoga latinizeta, tj. češću primjenu tzv. paratakse, gdje sadržajna podređenost jedne rečenice drugoj nije formalno istaknuta. No taj je utjecaj moguće nazreti u Kožičića samo mjestimice, i to onda kad se dvije međusobno sadržajno zavisne rečenice povezuju usporednim veznikom *et*, kakav je sljedeći primjer: *Campi milite replebuntur, timebunt gentes, adversarii formidabunt. Et fugiet serpens a fucie leonis* II (hipotaktički: *si* ili *cum replebuntur, fugiet*). U drugim je pak slučajevima riječ o takvoj parataksi kojom se i Ciceron češće služi u živahnom izlaganju, npr. *Perlustratur Europa: audiemus sanguinem clamantem de terra* I (hipotaktički: *si perlustrabitur, audiemus*).

Kad je već riječ o gradnji rečenice, spomenimo i to da Kožičić rado — također u duhu latinskoga jezika — isprepliće rečenice interkalirajući, napose, jednu zavisnu rečenicu u drugu i umećući još u njih kakav parentetički izraz ili cijelu rečenicu, npr. *Constitueram omnino ... orationem hanc non edere ... ne* (1) *si* (2) *quid favoris aut gratiae (dum recitaretur paulo ante) consecuta est* (2), *totum id nunc ... dispereat* (1) P; *dixi tamen id propterea vobis ut* (1) *cum* (2) *factum fuerit* (2) — *si credere nunc non vultis — reminiscamini ...* (1) II. Nalazim i jedan primjer interkaliranja kakvo je karakteristično upravo za Ciceronove duže rečenične periode: ... *dicam ... ut* (1) *si* (2) *quid quod* (3) *dicendum a me fuisset* (3) *omisero* (2) — *tanta est huius provinciae difficultas — veniam me ab omnibus impetraturum (sc. esse) sperem* (1) II.

Što se tiče rečenične sintakse, treba reći i to da neolatinški pisci osobito griješe protiv pravila *consecutio temporum* ili pak u tome što ne upotrebljavaju ustaljeni glagoljski način uz određene veznike. U Kožičića su, međutim, takva odstupanja od klasičnoga uzusa zaista rijetka. Našao sam samo ovih nekoliko što većih što manjih promašaja:

- jednom stoji indikativ umjesto konjunktiva u posljedičnoj rečenici: *eoque ventum erat ut ... occasionem praebuit* I, mj. *praebuerit*;
- konjunktiv perfekta umjesto konjunktiva prezenta u parentetičkoj namjernoj rečenici: *ut hoc quoque ... adnumeraverim* I, mj. *adnumerem*;
- vremensko *dum* s konjunktivom imperfekta mjesto s indikativom: *dum recitaretur (sc. oratio)* P;

- u postulativnoj rečenici ima jednom *non* umjesto *ne*: *adniti-mini ut interiores ... discordiae tollantur et ... portae inferi ... adversus Romanam ecclesiam ... non praevalent I*;
- griješi u izboru negacije uz željni konjunktiv, pa umjesto *ne* stavlja *non*: *Non sint in nobis contentiones I*;
- zavisnu upitnu rečenicu uvodi jednom veznikom *si* umjesto kakvom upitnom česticom: *si quid nostra hac oratione profecerimus, ... ecclesia omnis intelliget P*;
- u indikativne zavisne rečenice, kad su zavisne od konjunktivne zavisne rečenice, klasički pisci stavljaju u pravilu konjunktiv, a Kožičić se ovdje koleba, pa u identičnim primjerima nalazimo sad konjunktiv, sad indikativ, npr. *pone custodiam ori meo ... ut quae tuo nomine digna sint perstringere valeam I*, ali: *carptim haec attingi ... ut quae ... accidere reminiscamini I*;
- također je nesiguran kako da shvati ireal sadašnji, da li kao glavno ili sporedno vrijeme, u primjeni pravila *consecutio temporum*, pa stoga u istoj zavisnoj rečenici nalazimo za takvim irealom prvo konjunktiv imperfekta, a zatim niz konjunktiva prezenta: *Horum auxilio ... si careretis, experiremini quid Turcorum rabies esset, experiremini quantum ... valeant ... quam longe volent, quam acute perforent et quam avido christianum sanguinem sitiunt I*.

U navedenim se primjerima, međutim, ne radi o Kožičićevim inovacijama, već je riječ o ustaljenoj praksi, koja u nekim slučajevima vuče podrijetlo još iz srednjega vijeka.

Ostala su takva odstupanja u Kožičića već drugačije prirode, a nastala su što ugledanjem u pjesnički jezik, što u poklasičke pisce:

- umjesto objektne rečenice sa *ut* i konjunktivom upotrebljava radije sam infinitiv, npr. *quae (sc. femina) dividi puerum petebat I*, mj. *ut divideretur*; *quis ... manus conserere non appetet II*, mj. *ut conserat*;
- akuzativ s infinitivom uz glagol *dubito* (= sumnjam) umjesto konjunktivne rečenice sa *quin*: *ego certe nihil dubito ... Leonem ... et hunc cardinalium senatum non nos ... conservaturos (sc. esse) P*;
- također pomalo iznenaduje upotreba veznika *quando* u uzročnoj rečenici, koji je, bar u Cicerona, u toj upotrebi vrlo rijedak: *Quando ita constitutum est I*, mj. *quoniam* ili *cum-causale*.

U sintaksi glagolskih oblika ne nalazim većih odstupanja, osim ovih nekoliko osobitosti:

- tzv. infinitiv historijski, kojim su se rado služili rimski historičari (Salustije, Tacit) u nezavisnoj rečenici, ali rijetko u zavisnoj, kakav je sljedeći Kožičićev primjer: *ad nostros redeo qui ... maiora bella parare (= parabant) et discordiarum ... semina iacere (= iaciebant) I;*
- jednom upotrebljava, po ugledu na rimske pjesnike, infinitiv perfekta umjesto infinitiva prezenta, za označavanje svršene radnje: *non ab re erit commemorasse II;*
- umjesto perifrastične konjugacije pasivne kadšto radije upotrebljavao *debeo s* infinitivom: *legationis huius munus detrectare non debui II, umj. mihi detrectandum non fuit; et aurum quod ad captivorum redemptionem habere debet ecclesia II, mj. ecclesiae habendum est;*
- jednom nalazim futur II u nezavisnoj rečenici, ali pravilno upotrijebljen — za označavanje radnje koja će se doista zbiti: *sic cives Romanos servaveris II.*²⁰

Naprotiv, u sintaksi imenskih oblika nalazimo podosta odstupanja i osobitosti, koje su karakteristične za pjesnički jezik ili pak za poklasički, srednjovjekovni i biblijski latinitet:

- prijedložni izraz *ex s* ablativom umjesto genitiva partitivnog uz *nemo: neminem ex vobis I i II, mj. vestrum;*
- isti prijedložni izraz uz *complures* umjesto samoga atributa: *complures ex nostris I, mj. nostri;*
- prilog *longe* uz komparativ umjesto uz superlativ: *longe foeliciores I;*
- uz interjekciju *o* upotrebljava jednom akuzativ (eksklamativni), a drugi put nominativ: *o immites Christianos I; o terque quaterque beati (sc. sunt) II;*
- imena gradova bez apozicije, na pitanja: *gdje? kamo? i odakle?* stavlja pravilno u određeni padež bez prijedloga, npr. *Basileae, Bononiam, Ferrariam I,* ali ima i: *Italiā egressi sunt II, mj. ex Italia;*
- jednom nalazimo prijedlog *ad* umjesto *in:* *ante cuius ad urbem adventum I* (riječ je o dolasku pape Martina u Rim);
- prijedlog *per,* kojim se označuje posredstvo, zna upotrijebiti umjesto prijedloga *a* za označavanje vršioca radnje: *Oratio per S. Begnium ... habita* (u naslovu prvoga govora);

²⁰ Dalje već, u slično koncipiranoj rečenici, ima futur I: *sic neminem ex his, qui tibi dati sunt, perdidisse dicēris.*

- prijedlog *iuxta* stoji nekoliko puta umjesto *secundum*, npr. *iuxta Augustini sententiam* I;
- pridjev *doctus* slaže s prijedlogom *ad* i akuzativom umjesto sa samim genitivom ili dativom (vjerojatno analogijom prema *peritus*): *genus hominum ... ad bella cum Turcis gerenda doctissimum* (= *peritissimum*) I;
- nasuprot tome ima: *legatio Sanctitati tuae*, umj. *ad Sanctitatem* II;
- pod nesumnjivim utjecajem biblijskoga latiniteta (isp. npr. *Ps* 69, 17) ima: *respicere in aliquem* II umjesto samoga akuzativa ili akuzativa s prijedlogom *ad*;
- u rastavnom zavisnom pitanju ispušta česticu *utrum*: *nosti quantum referat audiatur oratio an legatur* P, mj. *utrum audiatur*;
- ima samo *ac si* umjesto *proinde* ili *perinde ac si* u sljedećoj poredbenoj pogodbenoj rečenici: *ac si ... habituri essemus* II;
- umjesto *non modo* ili *non solum* — *sed etiam* radije uzima: *ne dum — sed etiam* II, *non tantum — sed* P ili *non modo — sed* P;
- ima *et ita* mjesto *itáque*: *Et ita per quadraginta ferme annos ...* I.

Paralelni se rečenični dijelovi u latinskom ili svi povezuju usporednim veznikom (*polisindetón*) ili se takav veznik između svih ispušta (*asindetón*). Kožičić naprotiv, u duhu našega jezika, povezuje koji put samo posljednja dva člana, npr. *amissis Ierosolimis, Antiochia et Alexandria* I; *quantae maiores eorum pietatis, religionis et auctoritatis fuerint* II; *sentiretis quam longe volent, quam acute perforent et quam avide christianum sanguinem sitiunt* I.

I, konačno, na području kongruencije nalazim ovu krupniju grešku: dok u duhu latinskoga jezika ima pravilno: *facies suas averterunt* I (= okrenuli su svoja lica), drugi put griješi, vjerojatno pod utjecajem materinjega jezika, pa stavlja: *nos de manu persecquentium liberabit* I, umjesto: *de manibus*.

Stilistika

Latinska stilistika, napose onaj njen dio što se odnosi na retoriku, aspekt je latinskoga klasičnog jezika koji je Kožičić vrlo dobro poznao i usvojio ga temeljitije od drugih koje smo dosad ogledali.

To je i razumljivo kad znamo da se u njegovo doba govorenoj riječi — za potrebe diplomacije, na primjer, ili za religiozno-teološko djelovanje u propagiranju i obrani naučavanja rimske crkve — poklanjala velika pažnja, daleko veća nego danas, kad više pazimo na to kako pišemo (a i za to se, na svu sreću, najčešće drugi brinu — posebni stručnjaci, lektori) nego kako govorimo. U školama Kožičićeva vremena obavezan je predmet bila antička retorika, pa se već u školi stjecala zamjerna govornička vještina temeljitim izučavanjem napose Ciceronovih govora i njegovih retoričkih spisa. Stoga je utjecaj Cicerona, koji je i tada kao i u svoje vrijeme slovio kao nenadmašivi uzor i neprikosnoveni autoritet u pitanjima govorene riječi, a za koga je karakterističan birani rječnik te skladni i bujni stil, bio na neolatinke prozne pisce (ne samo na one koji su se bavili govorničkom prozom), tako jak da mu se oni naprosto nisu bili kadri oduprijeti, pa nisu ni pokušavali pronalaziti vlastite puteve, a kamoli izgraditi svoj vlastiti, njihovu vremenu, možda, a i svomu predmetu, primjereniji, jednostavniji, manje kičeni stil. Čak i oni među njima koji su glasno izjavljivali da žele iznositi gole činjenice ne zaodijevajući ih ni u kakve kičene fraze, u velikom su raskoraku bili sa svojim izjavama, jer su se veoma povodili za Ciceronom a da toga, čini se, uopće nisu bili svjesni. Jer kako drugačije shvatiti čestitoga i časnog čovjeka Kožičića kad u pismu knezu Bernardinu Frankopanu, kojim mu posvećuje svoj govor, održan na Lateranskom koncilu, među ostalim veli da njime nije želio sebe istaknuti, već iznijeti činjenice, da je stoga govorio otvoreno i jednostavno, onako kako su mu riječi navirale same iz srca, pa se nije služio biranim riječima ni ishitrenim frazama znajući da upravo takav, odmjereni govor postiže veći učinak i jače djeluje na slušatelje.²¹ Međutim, oba njegova govora, pa čak i ovo pismo Frankopanu, vrve biranim riječima i skladnim izrazima, sračunatima na što jači efekt kod obrazovanih slušatelja, pravi su arsenal antičkih retoričkih rekvizita i sjajan obrazac Ciceronova stila i govorničke umještosti. Da bih to pokazao, navest ću, kao prvo, dva izrazito duga, skladno građena rečenična perioda, pri čemu ću se, zbog ograničena prostora, zadovoljiti samo time da grafički istaknem poentu misli, koju Kožičić brižljivo čuva za kraj rečenice, te neke, upravo za Cicerona karakteristične retoričke postupke o kojima će malo dalje biti posebno govora. Prvi je primjer uzet iz pisma Frankopanu, a drugi iz prvoga govora:

²¹ *Verum mea haec (sc. oratio) ... non ostensioni, sed fidei et veritati innititur. Malui enim communes calamitates aperta oratione, nudis verbis et excusso, ut dicitur, sinu denudare quam exquisitis verbis aut eminentis locis rem ipsam per se verissimam inumbrare ... Nam et miserabiles huiusmodi conciones plus interim efficaciae obtinent et magis movent si res ipsae de quibus agitur isdem quibus concluduntur terminis et eadem illa qua sunt facie sine cultu, sine affectatis ... concinnis exhibeantur.*

Ego certe nihil dubito Leonem, pontificem nostrum maximum, in quo aequa semper fuit bonitati liberalitas, prudentiae charitas, integritati magnanimitas, et hunc etiam sacrosantum cardinalium senatum non nos, non nostros tantum, pro quibus etiam Salvator noster humanitatem subit et passus est (haud despicendam gregis dominici partem) sed christianam rempublicam omnem hancque apostolicam sedem, haec templa, has aras, hos penates, haec sacra, hanc provinciarum principem et orbis caput urbem Romam seque adeo et salutem propriam conservaturos. — Vos vero, patres amplissimi (ingenue dicam quod sentio) nisi certus essem maioribus iam auspiciis et foelici ductu eius Sponsi quem deus nuper ecclesiae suae stabili fide iugavit daturus sedulo operam ut respublica nostra in his quibus constituti sumus periculis vestra cura, vestro studio, vestra prudentia nihil detrimenti capiat, salva sit, liberetur, viderer profecto iam nunc videre domos nostras deseri, nos pro mancipiis duci, trahi, discerpi.²³

Od retoričkih postupaka kojima se Kožičić po ugledu na Cicerona rado služi spomenuo bih na prvome mjestu — zorno predočavanje činjenica (tzv. *praesentatio*), kojim *nudis verbis*, tj. bez nekih osobitih retoričkih rekvizita, potkrepljuje svoje prethodno izlaganje. Tako, na primjer, u prvom govoru veli da istinitost njegovih riječi mogu potvrditi svojim ranama naše izbjeglice koji su zajedno s njim došli u Rim, ali da je ovaj skup poštedito toga žalosnog prizora: *Possem ego quoque hodie, patres, hoc eodem in loco recentia et sanguinolenta adhuc vulnera ostendere* (= svježje, još krvave rane). U drugom pak govoru, moleći pored vojničke i novčanu pomoć za otkup naših zarobljenika od Turaka, sljedećim riječima pokazuje kako je malo novca potrebno odvojiti za tu svrhu: *Duo, per deum omnipotentem, pueri ex Modrusiensi novissima praeda sex tantillis avenae modiis, tertius uno, quartus*

²³ Usp. u Cicerona npr. *In Cat. I, 33*: Tu, Iuppiter, qui isdem quibus haec urbs auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperi vere nominamus, hunc et huius socios a tuis ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis et homines bonorum inimicos, hostes patriae, latrones Italiae scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos aeternis supplicis vivos mortuosque mactabis. — *In Cat. III, 1*: Rem publicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, coniuges liberosque vestros atque hoc domicilium clarissimi imperi, fortunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno die deorum immortalium summa erga vos amore, laboribus, consiliis, periculis meis e flammis atque ferro ac paene ex faucibus fati ereptam et vobis conservatam ac restitutam videtis. — *In Cat. IV, 18*: Obsessa facibus et telis impiae coniurationis vobis supplex manus tendit patria communis; vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestae sempiternum, vobis omnium deorum templa atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat.

una placenta a Turcis redempti sunt (= dva su dječaka bila otkupljena za ciglih šest vagana zobi, treći za jedan vagan, a četvrti — za jednu pogaču!).

No najčešće je riječ o upotrebi raznih, dobro poznatih retoričkih figura kojima se, napose u okviru latinskoga reda riječi, ističu pojedini rečenični dijelovi. To su:

- *hiperbaton*, tj. rastavljanje onih rečeničnih dijelova koji čine zajedno čvršću sintaktičku cjelinu (npr. imenica + pridjev ili zamjenica, glagol + prilog i dr.) između kojih se nalaze manje naglašeni dijelovi rečenice (obično kakva nenaglašena zamjenica, prijedložni izraz i sl.), npr. *veritatis eum pater attraxit I; age, pater beatissime, ut tua nos ope servatos esse caeteri christiani intelligant I; ... ut unde nostra culpa decidimus, nostra eodem virtute resiliamus I; nostris, ut diximus, malis I; in his quibus constituti sumus periculis I.*²³ Tako napose u tzv. zatvorenom izrazu, koji je karakterističan upravo za latinski jezik, npr. *su a in lucem prodeundi temeritate P; genus (sc. hominum) ad bella cum Turcis gerenda doctissimum II.*²⁴
- *paralelizam*, tj. kad se pojedini rečenični dijelovi u kojima su sadržani srodni ili oprečni pojmovi navode istim redoslijedom, npr.: *corruptelas explodamus, errata corrigamus, instituta revocemus I; agrum dominicum excollere, vitia extirpare, virtutes serere I; dicat Brixia, exponat Ravenna, referat Haetruria I.*²⁵
- *homoioteleuton*, tj. kad u paralelnim rečeničnim dijelovima na istim mjestima stoje riječi ista završetka, čime se učinak paralelizma još pojačava, npr.: *ex evangelicae legis institutionibus et Christi, legislatoris nostri, actionibus I; bonitati liberalitas, prudentiae charitas, integritati magnanimitas P;*
- *hijazam*, tj. unakrsni poredak kod kojega se izrazi što se žele istaći navode u obrnutom redoslijedu,²⁶ npr.: *qui salva bit te de manibus vastantium et populum dei de manibus*

²³ Kadšto se ipak uklanja hiperbatonu gdje bismo ga prema duhu latinskoga jezika očekivali, npr.: *quid de nobis nunc esset, facile arbitrari potestis, patres amplissimi I, mj. facile, patres amplissimi, arbitrari potestis.*

²⁴ Za primjer vrlo duga hiperbatona isp. u već navedenu mjestu: *Leonem ... conservaturos.*

²⁵ U Kožičića je uočljiva sklonost upravo prema takvom, trokratnom ponavljanju istoga redoslijeda.

²⁶ Hijazmom se Kožičić, kao uostalom i Ciceron, mnogo manje služi negoli paralelizmom.

- persequentium liberabit* I; *diligens de alieno, de suo negligens* I; *campi milite replebuntur, timebunt gentes, adversarii formidabunt* II;
- hijazam i paralelizam mogu se miješati, kao u sljedećem Kožičićevu primjeru: *prophanantur, templa, sacraria spoliantur, virgines corrumpuntur, sanctuarium dei polluitur* II;
- *anafora*, tj. ponavljanje iste riječi na početku više rečeničnih dijelova ili rečenica, npr. *pacem amplectamur, pacem amemus, pacem celebremus* I; *te expectavimus, te spreavimus, ad te clamamus* I; *pro honore, pro potentia, pro imperio, pro republica* I; *hanc apostolicam sedem, haec templa, has aras, hos penates, hanc urbem* P; *una sponsa, una amica, una dilecta* I, *Haecine est illa Ierusalem... Haecine est illa filia Sion... Haecine est illa filia Sion* I;
- suprotna *anafori epifora* (u Kožičića samo ovaj primjer): *qui non audierit iam, ingemuerit iam* I;
- *epanalepsa*, tj. ponavljanje iste riječi na početku iste rečenice, npr.: *vereor, profecto, vereor... I; vindica, domine, vindica, domine, vindica, domine, sanguinem nostrum* I.

Po ugledu na Cicerona, Kožičić rado upotrebljava *sinonime*, npr. *summa et supraema* I, *opem atque auxilium* I, *egestate, inopia* I, *possit ac valeat* I.

Ili mu pak drugi član služi za pojačavanje prvoga, npr. *protegere ac circumferere* I, *poscimus et expetimus* II, *licet moniti et hortati sint* II. Stoga je u njega čest *klimaks*, napose tročlani, *asindetički*. Pored već navedenoga (grafički istaknutoga) primjera: *duci, trahi, discerpi* I isp. i: *connivemus, obaudimus, dissimulamus* I, *cognoscatis, inspiciatis, attingatis* I; *qui non videant, non audiant, non credant* I, *vicinior, potentior, crudelior hostis* I.

Od figura koje su češće u pjesničkom jeziku nego u prozi, Kožičić se osobito rado služi *metaforom*, i to onakvom koja je karakteristična za jezik crkve i Svetoga pisma, isp. npr. *hydra* I (= zmijurina = šizma), *divini iudicii speculum* I (= ogledalo božjega suda), *errorum damnationisque foveae* I (= jame zabluda i prokletstva), *agrum dominicum excolere* I (= obrađivati polje gospodnje), *charitatis viscera, ignis, clypeus* I (= utroba, oganj, štit ljubavi), *potestatis mucro* I (= bodež moći), *miseri cordiae ac severitatis libra* I (= vaga milosrđa i strogosti) i dr.²⁷

²⁷ Ovamo pripada i *alegorijski* izraz: *Et fugiet serpens a facie leonis... II* (*serpens* = neprijatelj, Turci; *leo* = Leon X).

Druge su figure već mnogo rjeđe: *sinegdoha*, npr. *portae inferi I* (= vrata pakla = pakao), *campi milite replebuntur II* (= *mililibus*); *antonomazija*: *urbs I* (= Roma), *salvator P* (= *Christus*); *pleonazam*: *hodierna haec dies*,²⁸ pa *etimološka figura*: *viderer videre II*²⁹ te figura *praeteritio*: *omitto combustas naves I*, *praetereo reliquam Adriatici maris oram I*.

Na temelju navedenih primjera možemo, dakle, ustvrditi da je Kožičić, i kad je riječ o stilistici, vrlo dobro poznao duh latinskoga klasičnog jezika, čemu u prilog navodim još ove dvije pojedinosti:

- pravilnu upotrebu zamjenice *hic* u značenju *noster* u sljedećem primjeru: *tanta est huius provinciae difficultas I* (*huius* = *nostrae*);
- pravilnu upotrebu plurala nekih tvarnih imenica, gdje u nas stoji singular: *ingentes domorum moles erigimus easque auro et marmoribus incrustamus II* (*marmora* = razne vrste mramora).

Odstupanja od klasičnoga uzusa u Kožičića su, u stilistici, rijetka. Ovdje bismo mogli u prvom redu spomenuti to da češće nego što je u klasičkih pisaca uobičajeno upotrebljava *promiscue ego i nos, meus i noster*. Tako u istom govoru nalazimo *dixi i diximus II* ili *meā sententiā — ut diximus I*, a u pismu Frankopan u nevelikom razmaku stoji: *si quid nostra hac profecerimus oratione ... i: si nil magis hac industria consecutus ero*.

Međutim, kao teži propust označio bih to što na jednom mjestu (koliko sam uspio ustanoviti) unosi pjesnički ritam koji je posve stran prozi, čemu su se klasički pisci brižno uklanjali: *O terque quaterque beati II* (što predstavlja drugu polovicu heksametra: — / — vv / — vv / — —).^{30a}

Osim već navedenih kršćanskih metafora može se u Kožičića zapaziti mjestimice i drugdje u stilu utjecaj, uostalom zanimljiv, crkvenoga latiniteta, na primjer, u afektiranoj skromnosti, koja je karakteristična upravo za kršćanske pisce. Tako u pismu Frankopan za svoj, brižljivo sastavljen govor, veli ovo: *Constitueram omnino ... orationem hanc non edere, utpote quae silentio potius premi quam in hominum exire notitiam mereatur*.³⁰ Ovamo pripada i samoponižavanje, po ugledu na apostola Pavla: *at in ecclesia Modrusiensi, cui ego licet indignus nunc praesum ... I*.

²⁸ U Cicerona: *hodiernus dies!* Isp. npr. *In Cat.* III, 1.

²⁹ Uzeto iz Cicerona: *In Cat.* III, 11.

^{29a} Uzeto iz Vergilljeve *Eneide*, I 94.

³⁰ Doduše, i samouvjereni Ciceron zna izjaviti za sebe, kad je to potrebno, da bi zadobio naklonost sudaca, kako je on neznatan govornik, *Pro Arch.* 1).

Također sam sklon pripisati istom utjecaju i upotrebu nekih apstraktnih imenica umjesto konkretnih, npr. *sagacissima mortalitas* I, mj. *mortales* (= *homines*) ili *hostilitatis impetus* I, mj. *hostium*.

Leksik i frazeologija

Imajući u vidu sadržaj Kožičićevih govora, njihovu aktualnost, te skup pred kojim ih je izgovorio, posve je razumljivo da njegov leksik mora sadržavati određen kvantum riječi koje, bar u svom tadašnjem značenju, nisu bile poznate klasičnom latinitetu.

To u prvom redu vrijedi za sljedeće grčke pojmove koje je crkva davno usvojila: *acephalus* (= bez glave, tj. bez pape), *apostolicus*, *catholicus*, *christianus*, *evangelicus*, *heresis*, *hereticus*, *oecumenicus*, *sc(h)isma*, *sc(h)ismaticus*, *synodus*. Takvi latinski pojmovi još su brojniji: *cardinalis*, *curia*, *damnatio* (= osuda, tj. na pakao, prokletstvo), *dominicus*, *gentes* (= pogani), *humanitas* (v. dalje *humanitatem subire*), *infideles*, *perfidia* i *perfidii* (= krivovjerstvo, krivovjerci), *pontifex maximus*, *pontificalis*, (*sacro*) *sancta sedes apostolica*, *salvator*, *sanctitas* (titula papa i kardinala), *secta*, *tabernaculum*, *trinitas*.

Tu je nadalje, veći broj riječi koje su karakteristične što za jezik *Vulgate* što za jezik crkvenih otaca i pisaca, npr: *afflictio*, *captivitas*, *desolatio*, *generatio*, *hostilitas*, *ostensio*, *persecutio*, *praedecessor*, *promptitudo*, *reformatio*, *unio*, *tripliciter*, te glagoli: *adinvenire*, *elongari* (= udaljiti se), *mundare*, *obaudire*, *salvare*, *sordidare* i dr.

Neke riječi klasičnoga latiniteta upotrebljava Kožičić u rjedem ili prenesenom značenju, npr: *anxietas* mj. *cupiditas*, *census* mj. *tributum*, *coangustari* mj. *premi*, *dare* mj. *commendare*, *descendere* mj. *originem trahere* ili (*de*)*ducere*, *doctus* mj. *peritus*, *se exhibere* mj. *originem trahere* ili (*de*)*ducere*, *doctus* mj. *peritus*, *se exhibere* mj. *esse* (u Marulića *extare*), *generalis* mj. *communis*, *proximi* mj. *finitimi*, *robustus* mj. *fortis*, *superare* mj. *superesse*, *transferre* mj. (*con*)*vertere* (= prevoditi), *praedicere* u značenju »prije reći«, *subsequi* u značenju »uslijediti«, a *subsistere* mj. *vim* ili *impetum alicuius sustinere*.

Neke pak riječi uzima iz pjesničkoga jezika ili poklasičkoga latiniteta, npr.: *acies* (= *pugna*), *adiutorium* (= *auxilium*), *adustio*, *classes* (= *naves*), *corrivare*, *nobilitas* (= *fama*, *gloria*), *obire* i *opetere* (apsolutno) = *perire*, *vitā fungi* (= *mori*), *postmodum* (= *postea*) i dr.

Također protiv klasičnoga uzusa upotrebljava kadšto — varijacije radi — *portio* mj. *pars*, *excursiones* mj. *incursiones*, *inimicus* mj. *hostis*.³¹

Nalazimo i određen broj neologizama (najčešće su to imena novih naroda): *Bohemi*, *Bossinae regnum*, *Tartari*, *Turc(h)i* (u Marulića *Turcae*), *Valacchi* (= Vlasi), *Maumetus* (= Muhamed), *cruce signati* (= križari).³²

Što se tiče frazeologije, Kožičić se manje-više kreće u okvirima klasičnoga uzusa, tj. ili se služi već gotovim, ustaljenim izrazima, ili ih neznatno mijenja puneći ih za svoje potrebe drugim, odgovarajućim riječima, npr: *orationem habere* P, *verba facere* I, *iudicium facere* II, *bellum gerere* II, *rationem reddere* II, *rationem habere alicuius rei* I, *promissis stare* I, *manus conserere* II, *in hominum notitiam exire* P, *calamitatem ecclesiae inferre* I, *calamitatum nostrarum status* II prema: *omnes vitae status*, *latibula voluntatis* II prema: *latibula doloris mei*, *communes calamitates denudare* P prema: *consilium suum alicui denudare*, *providere ne quid christiana respublica detrimenti capiat* I i II i mnogi drugi.

Kadšto pak opisuje ili ponešto mijenja klasični izraz, npr.: *penitentia me subit* P umj. *me paenitet*, *in medium adducere* I mj. *alicui exponere*, *expromere*, *silentio premere* P ili *involvere* II mj. *silentio praetermittere*, *nullo piaculo praetermittere* I i II umj. *sine ullo piaculo dicere*, *per deum rogare* II mj. *orare* ili *obtestari*, *accingere gladium super femur suum* II umj. *lateri suo* itd.

Mjestimice je sklon skraćivanju kakva poznatijeg izraza. Tako nalazimo: *pro virili* P tj. *parte*, *preces admittere* II tj. *auribus* ili *ad aures*, *causam nostram intende* II mj. *animum intendere* in ili *ad aliquid*, *clarere* (*qui domi claruerint* II) uza što običnije stoji kakva dopuna, npr. *famā*, *spes in deo* II, gdje bi u klasičnom latinitetu bila nužna dopuna u participu, tj. *posita*.

Vrlo rijetko umjesto kakva ustaljenoga klasičnog izraza upotrebljava drugi, »moderniji«, npr: *ad te spectat providere* II mj. *tuum est providere*, *quae vestrae partes sunt* I umj. *quod vestrum est*, *supra meos annos* I umj. *supra hanc memoriam*, *quod illis commune est* I umj. *ex illorum consuetudine*, *ante faciem inimicorum* II umj. *coram inimicis* (= *hostibus*).³³

³¹ *Nos contra, quibus artibus maiorem eius (sc. ecclesiae) partem amiserimus, silentio involvam; et de minima ista quae superat adhuc portione nihil dicam* I; *post amissam Euboeam et magnam Graeciae atque Epyri partem* I, a stranicu dalje: *magna Europae portio* I. — *In ecclesia Modrusiensis continuas excursiones fieri* I (riječ je o provalama Turaka), a nekoliko redaka dalje pravilno: *assiduus incursionibus*. — *Inimicus* reči za Turke (*subsistere ante faciem inimicorum non possumus* II) isto je što i za ubojicu reči »nevaljalac«. To je već stilska greška, tzv. *humilitas* odn. *tapetnōsis*.

³² *Veneti* su u njega Mlečani, a *Galli* Francuzi, dok za otok Krk ima talijanski naziv *Veglia* II.

³³ U prvom govoru ima: *coram regibus*.

Utjecaj kršćanskoga latiniteta vidljiv je u sljedećim primjerima: *humanitatem subire* I (= primiti ljudsku prirodu, riječ je o Kristovoj inkarnaciji), *aedificare in Christo* I (= graditi u Kristu), *sub crucis signo oppetere* II (= poginuti pod znakom križa).

Na jednom se mjestu može zapaziti, po mojem mšljenju, i utjecaj hrvatskoga supstrata, naime, u izrazu: *patrias terras colere* II, umjesto čega bi u klasičnom latinitetu stajalo: *agros*.³⁴

I na koncu evo još nekoliko metaforičkih izraza koji su posve građeni u duhu latinskoga jezika, a u nas su dobro poznati: *ponere digitum super os suum* (= staviti prst na usta, tj. ni riječ više ne reći), *in utranque aurem dormire* I (= spavati na oba uha, tj. posve se oglušiti), *mundare domum suam* I (= svoju kuću čistiti ili mesti pred svojim vratima), *micis quae cadunt de mensis vestris* II (= mrvicama koje padaju s vašega stola), *ne parva scintilla maximum incendium suscitet* I (= mala iskra — velik požar, neznatan uzrok — teške posljedice), *vereor ne brevi apud vos caenent qui cum quibus diximus iam pransi sunt* I (= bojim se da će uskoro kod vas večerati oni koji su već s nama ručali, tj. Turci).

Zaključak

Na temelju svega što smo ovdje iznijeli možemo, smatram, zaključiti da Kožičićev latinski jezik pokazuje sve dobre značajke humanističkoga latinskoga proznog jezika koji se gradio i razvijao na bazi ciceronskoga standarda s nekim, u svakom slučaju razumljivim, odstupanjima od klasičnoga uzusa. Najmanje odstupanja ustanovili smo u fonetici, morfologiji, rečeničnoj sintaksi i stilistici. Većih odstupanja nalazimo u pravopisu, sintaksi imenskih oblika te leksiku i frazeologiji. Takva su odstupanja, kako smo vidjeli, različita podrijetla: neka su nastala ugledanjem u pjesnički ili poklasički jezik, a do nekih dolazi pod utjecajem srednjovjekovnoga, biblijskoga i crkvenog latiniteta. Mjestimice je uočljiv i utjecaj hrvatskoga supstrata (u kongruenciji, na primjer). No valja još jednom naglasiti da u najvećem broju slučajeva nije riječ o Kožičićevim inovacijama, nego o liku i stanju latinskoga jezika kakav je u Kožičićevo vrijeme taj jezik bio u književnosti u nas i, općenito, drugdje u Evropi.

³⁴ Drugdje ima pravilno: *agrum dominicum excolere* I. Riječ je, dakle, i ovdje o Kožičićevoj sklonosti variranju izraza, zbog koje griješi koji put, kao i ovdje, protiv duha latinskoga jezika.